

**BEKTÂŞÎ-MEŞREP BİR MOLLA'NIN HZ. ALİ'DEN
YÜZ SÖZ AÇIKLAMASI:
İMAMZÂDE MUSTAFA VEHBÎ'NİN SAD-KELİME-İ ALİ ŞERHİ**

Âdem CEYHAN*

Özet

Hiz. Ali'nin binleri bulan vecizeleri arasından ünlü Arap âlimi Câhız'ın seçtiği "Miet Emsâl" (Yüz Söz), Arap, Fars ve Türk edebiyatında hayli rağbet görmüş, çok sayıda tercüme ve şerhi meydana getirilmiş bir derlemedir. Türk edebiyatında 14-19. asırlar arasında ondan fazla mensur yahut manzum tercüme ve şerhi tesbit edilen bu metni çevirip açıklayanlardan biri de İmamzâde Mustafa Vehbî'dir. Elinizdeki çalışmada, 19. asrın siyasi ve ilmî-edebî şahsiyetleri içinde renkli kişiliğiyle tanınmış bir "molla" olan Mustafa Vehbî'nin kısaca hayat hikâyesi anlatıldıktan sonra 1871 yılında yayımlanan Sad-Kelime-i Ali şerhi hakkında bilgi verilmektedir. Mustafa Vehbî, tercüme ve şerhini meydana getirirken önce Hz. Ali'nin yüz sözünde geçen kelimeleri tek tek ele alıp Arap grameri yönünden tahlil etmiş ikinci olarak anılan vecizeleri Türkçe'ye çevirmiş üçüncü safhada onların gerektirdiği fikir ve tavsiyeleri ifade etmiştir. Yazar, Hz. Ali sözlerinin izahı sırasında o hikmetli cümlelere uygun bulunduğu Kur'an ayetlerini ve Hz. Peygamber'in hadislerini sık sık hatırlatmış; Ehl-i Beyt'e sevgi ve bağlılığını da çeşitli vesilelerle ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Reşidüddin Vatvat, Matlûbu Külli Tâlib, Sad Kelime, Mustafa Vehbî

**EXPLANATION OF "A HUNDRED WORDS" OF ALI IBN ABI
TALIB FROM A TEACHER OF THEOLOGY (MULLAH) WHO IS
FROM THE BEKTASHI TEMPERAMENT: THE COMMENTARY
OF SAD-KELIME-I ALİ OF İMAMZÂDE MUSTAFA VEHBÎ**

Abstract

Among Ali ibn Abi Talib's epigrams, which are about thousands, "Miet Emsâl" (a hundred words), which was selected by Cahız (a famous Arabic scholar), has been highly popular in Arabic, Persian and Turkish literature and is a compilation whose many translations and commentaries were formed. One of the men who translated and commented on this text, of which more than ten translations and commentaries written in verse and prose between 14th and 19th centuries in Turkish literature were found, is İmamzâde Mustafa Vehbî. In this study, we mention the lifestory of Mustafa Vehbî shortly, who is a well-known teacher of theology (mullah) for his colourful personality among political, scientific and literary

* Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Manisa/Türkiye, ceyhanadem@hotmail.com

personages of the 19th century and give information about Sad-Kelime-i Ali commentary, which was published in 1871. While forming the translation and the explanation, Mustafa Vehbî first dealt with the words which are in “A Hundred Words” of Ali bin Abi Talib one by one and analyzed them in terms of Arabic grammar; then translated the sayings into Turkish and at the third phase, expressed the opinions and advices which they required. While explaining Ali bin Abi Talib’s words, the author often reminded Qur’an verses and Prophet Muhammed’s sayings which he found appropriate for those wise sentences and expressed his love and loyalty to Ahl al Bayt on several occasions.

Keywords: Excellency Ali, Reşidüddin Vatvat, Matlûbu Külli Tâlib, Hundred Sayings, Mustafa Vehbî

Giriş

Hız. Ali’nin emirname, hitâbe, mektup, vecize ve şiir türünden çeşitli yazı ve sözlerine, Hicrî ikinci asırdan itibaren muhtelif ilimlere dair meydana getirilen eserlerde rastlamak mümkündür. Tanınmış Mutezile kelâmcısı Câhız (ö. Hicrî 255/ Milâdî 869), onun binleri bulan vecizeleri arasından yüz sözü seçerek “*Miet Emsâl Ali b. Ebi Tâlib*” ismiyle derlemiştir. (Şeşen, 1970: 259). Aynı vecizeleri Harizmşâhlar zamanının meşhûr şair ve yazarlarından Reşidüddin Vatvat (ö. 578/1182), Arapça ve Farsça olarak şerh etmiş; çalışması sonucunda ortaya çıkan esere “*Matlûbu Külli Tâlib min Kelâmi Emiri’l-mü’minin Ali bin Ebi Tâlib*” adını vermiştir (Reşid-i Vatvat, 1382: 3).

Câhız’ın derlediği, Reşidüddin Vatvat’ın tercüme ve şerh ettiği *Sad-Kelime-i Ali* (Hız. Ali’nin Yüz Sözü), Türk edebiyatında takip ve tesbit edebildiğimiz kadarıyla -14. asırdan 20. asra kadar defalarca tercüme edilmiştir. Edebiyat tarihimizde bu konuda mütercimi bilinmeyen manzum veya mensur metinlerden başka, çeviren ve şerh edeni bilinen eserler de vardır. Meselâ, 16. asır divan şairlerinden Vardar Yenice Usûlî (ö. 945/ 1538), Hız. Peygamber’in 69 hadisini birer kıt’ayla Türkçe’ye tercüme ettikten sonra, Hız. Ali’nin on sözünü de aynı şekilde dilimize çevirmiştir (Bir nüshası: Millet Ktp. A. Emirî, Manzum, nr. 31). 16 veya 17. asır şairlerinden olan Edâyî de *Sad Kelime*’yi birer kıt’ayla Türkçe’ye tercüme etmiştir (Koyunoğlu Müze ve Ktp. 11068, vr. 67b-74a). Vardarlı Abdülhâdi bin el-Hâcc Bekr, *Sad Kelime*’yi H. 968 (M. 1560 veya 61) yılında Manastır şehrinde Kadı Yahyâ Medresesi müderrisiyken tercüme ve şerh etmiş, “*Tuhfetü’l-ihvân*” adını koyduğu bu eserini Arapça bilmeyen kimselere “tuhfe” (hediye) ve “yâdigâr” olarak bırakmıştır. (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp., nr. 195/II, 62a-78a). Kastamonulu müderris Mustafa bin Mehmed (ö. 998/ 1589-90), raşid halifelerden ilk üçünün yüz sözünü, Damad Ferhad Paşa ve (Sokullu) Mehmed Paşa’nın isteği üzerine Hicrî 977-78 (M. 1570-71) yıllarında nesirle Türkçe’ye çevirerek kısaca açıkladığı gibi, Hız. Ali’nin aynı sayıdaki vecizesini de mensur olarak tercüme ve şerh etmiştir (Bir nüshası: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 1914).

Reşidüddin Vatvat'ın tercüme ve şerh ettiği yüz sözü dilimize tercüme edenlerden biri de meşhur şeyhülislâm ve tarihçi Hoca Sâdeddin Efendi'nin oğlu Abdülaziz Efendi'dir. Babası gibi ilmiye mesleğini seçen ve Rumeli kazaskerliğine kadar yükselen Hocaîzâde Abdülazîz (983-1027/1575-1618), Vatvat'ın *Matlûbu Külli Tâlib*... adlı eserini, Sultan I. Ahmed'in (saltanatı 1012-1026/1603-1617) iradesini yerine getirmek için çevirmiş ve kitabına "*Gül-i Sad-berg*" ismini vermiştir (Bir nüshası: Süleymaniye Ktp. Denizli, nr. 416/1). 17. asır şairlerinden Mehmed Gubârî ise *Sad Kelime*'yi Sultan IV. Murad (hükümdarlığı 1032-1049/1623-1640) devrinde bazı dostlarının ricası üzerine, birer küt'ayla Türkçe'ye tercüme etmiştir (Ankara Millî Ktp. Yz A 3833, vr. 6b-14b). Hz. Ali'nin yüz sözünü 17. asırda tercüme eden edebî şahsiyetlerden biri de "Dânişî" mahlasını kullanan Şâban bin Mustafa'dır. Dânişî, *Sad Kelime*'yi 1-20 Eylül 1647 tarihinde Konya'da dinî hükümlerle meşgûliyeti sırasında, ikişer beyitli küt'alar hâlinde dilimize çevirmiştir (Manuscript Volume No. 750H from the Garrett Collection of Arabic Manuscripts in Princeton University Library, vr. 88a-101a).

İsmâil bin İbrâhim'in -tahminen H. 1161 (M. 1748) yılı civarında- tercüme ettiği *Sad Kelime* de Hz. Ali'ye nisbet edilen yüz sözün birer küt'ayla Türkçe'ye çevrilmesinden ibarettir. Mukayese sonucunda anlaşıldığına göre, mütercim, Reşidüddin Vatvat'ın *Matlûbu Külli Tâlib*'te yer alan Farsça küt'alarını aynı şekilde dilimize tercüme etmiştir. (Bir nüshası: Ankara Millî Ktp. Yz A 4978).¹

14. asırdan beri tercüme ve şerh faaliyetlerine konu olduğunu gördüğümüz *Sad-Kelime-i Ali*'yi 19. asırda çevirip izah eden kişilerden biri de Mustafa Vehbî'dir. Ancak *Sad Kelime*'nin bundan önce andığımız Türkçe tercümeleri, mütercimi meçhul biri (*Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*, 1286) hariç, Arap harfleriyle basılmamış ve yazma hâlinde kalmış olduğu hâlde, Mustafa Vehbî'nin "*Mahsûl-i Âli fî Şerh-i Kelimât-ı 'Ali*" adını koyduğu şerh, 4 Şâbân 1288 (18 Ekim 1871) tarihinde "Matbaa-i Âmir'e'de tab' olunmuştur." (Mustafa Vehbî, 1871: 66). Bu 66 sayfadan ibaret kitapçığın muhtevası hakkında bilgi vermeden önce, sahibi Mustafa Vehbî'yi kısaca tanıtanın uygun olacağı düşüncesindeyiz.

Mustafa Vehbî'nin Hayat Hikâyesi ve Şahsiyeti

Hz. Ali'ye ait yüz sözü çevirip şerh eden yazar ve eseri, kitabın kapağında okuyucuya şu cümleyle tanıtılmaktadır: "Meclis-i Kebîr-i Maârif Dâ'ire-i İlmiyyesi âzâsından Mustafa Vehbî Efendi'nin eser-i kilik-i hâdimâneleridir."²

Mustafa Vehbî'nin hayat hikâyesi ve şahsiyeti hakkında bilgi edinmek için 19. asrın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılda meydana getirilmiş bazı tarihî, biyografik, bibliyografik ve edebî metinlere müracaat ettik. *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn*... adlı Arapça biyografik, bibliyografik ansiklopedisinde Mustafa Vehbî'nin söz konusu ettiğimiz eserini anan Bağdatlı İsmâil Paşa (1839-1920), onun Abdullah adında bir

kişinin oğlu, İstanbullu, Hanefî ve kadılar zümresinden olduğunu, 1252 (M. 1836) yılında vefât ettiğini bildirmektedir. (Bağdatlı İsmâil Paşa, 1955: 457). Ancak bu kayıt, bize gerçeğe uygun ve sağlıklı görünmedi. Çünkü Mustafa Vehbî'nin söz konusu eseri, onu “Meclis-i Kebîr-i Maârif Dâ'ire-i İlmiyyesi âzâsından...” diyerek takdim ediyordu. Meclis-i Maârif-i Umûmiyye ise 1836 yılından sonra, 1262 (M. 1841) senesinde kurulmuştu (Ergin, 1939: 368). Bundan dolayı *Hediyyetü'l-ârifîn* sahibinin, *Sad-Kelime-i Ali* için “*Mahsûl-i 'Âli...*” adında Türkçe bir şerh yazan Meclis-i Kebîr-i Maârif Dâ'ire-i İlmiyyesi azasından Mustafa Vehbî ile aynı ismi taşıyan başka bir kişiyi birbirine karıştırdığı düşüncesindeyiz. Zira birkaç resmî vesika, bahis konusu eseri meydana getiren Mustafa Vehbî'nin 1252 (1836) senesinde vefat etmediğini gösteriyor: 1284/1867, 1286/1869, 1287/1870 yıllarına ait *Salnâmelerden* öğrendiğimize göre, Mustafa Vehbî Efendi, Meclis-i Maârif-i Umûmiyye azası arasındadır (*Sâlnâme, Sene 1284/1867*: 38; *Sâlnâme, Sene 1286/1869*: 42; *Sâlnâme, Sene 1287/1870*: 42). Demek ki, yazarımız eserinin bastırıldığı Hicrî 1288 (Milâdî 1871) yılında hayattadır.

Mustafa Vehbî şerhinin neşrinden bir sene sonra Ali Bey'in (1838-1912) *Basîret* gazetesinde çıkan şu ilân da bu bilgiyi teyid etmektedir: “...Hazret-i Ali kerrema'llâhu vechehu efendimizin nutk-ı 'âlîleri üzerine Meclis-i Maârif a'zâ-yı sâbikasından faziletlü Mustafa Efendi'nin yazdıkları şerh, yedişer guruşa Sahhaf-larda Hacı Hasan ve Hakkâklarda Ahmed Efendi ve Bağçekapısındaki tenbâkücü dükkânıyla câmi sergilerinde satılmaktadır.” (*Basîret*, 19 Ramazan 1289/ 20 Kasım 1872, nr. 783, s. 4).

Bazı kütüphane fişlerinde ise *Mahsûl-i 'Âli...* isimli şerhin sahibi Mustafa Vehbî'nin “Tokatlı Ateş Hoca” diye tanınmış Mustafa Vehbî olduğu belirtilmiştir. Kanaatimizce, bu da isim benzerliğinden ileri gelen bir karıştırmadır. Çünkü hayat hikâyesinden öğrendiğimize göre, Tokatlı Ateşzâde Mustafa Vehbî Efendi (1259-1319/1843-1903), Meclis-i Kebîr-i Maârif azası arasında yer almamıştır (*Meydan-Larousse*, 1972, IX: 98; Albayrak, 1996: IV, 140-141).

Mahsûl-i 'Âli'yi “*Ahlâk Kitaplarımız*” arasında “Akvâl ve hikemiyyât-ı İmâm Ali'nin şerhi olup fuzalâdan Mustafa Vehbî Efendi tarafından müellefdir. Matbûdur.”³ cümleleriyle kısaca tanıtan Bursalı Mehmed Tâhir Bey (1861-1925), Mustafa Vehbî'nin kimliği konusunda bilgi vermeden “fuzalâdan” demekle yetinmiş (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at, 1325/1909: 28).

Taşköprizâde'nin *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniye*'si, *Sehî Tezkiresi*, *Latîfî Tezkiresi* gibi bazı mühim biyografik kaynaklarımızı Almanca'ya çeviren şarkiyatçı, Türkolog Osman Rescher (1883-1972), Arap edebiyatı tarihine dair bir eserinde Hz. Ali'ye nisbet edilen şiir ve vecizeler hakkında bilgi verirken onun özdeyişlerini tercüme ve

şerh edenler arasında Mustafa Vehbî'nin adını da anmıştır (Rescher, 1925: 134). Mustafa Vehbî'nin şerhini yazdığı sırada ifa ettiği resmî vazifeyle eserinin konusu, basıldığı yıl ve yer hususunda doğru bilgi veren Abdülbaki Gölpinarlı (1900-1982), onun biyografisi hakkında “*Osmanlı Müellifleri*, II, s. 19-20”ye atıfta bulunarak yanılmıştır (Hazret-i Ali, ts.: 15). Çünkü gösterilen cilt ve sayfada Mustafa Vehbî hakkında değil, Hâceğîzâde Mustafa Efendi'ye (ö. 998/1589-90) dair bilgi bulunmaktadır. Ancak Gölpinarlı'nın *Mevlâna Müzesi Yazmaları Kataloğu*'nda Hâceğîzâde Mustafa Efendi'nin dört halife vecizelerine ait tercümelerinin iki nüshasını tavsif ettiği hatırlanırsa (Gölpinarlı, 1972: 45, 345), bu yanlışın “teknik bir hata sonucu” olduğuna ihtimal verilebilir.

Andığımız biyografik ve bibliyografik eserlerde Mustafa Vehbî hakkında tatmin edici derecede bilgi bulamayınca, araştırmalarımızı devam ettirdik ve bazı tarihi, edebî eserlerimizden yazara dair hayli malûmat edindik. Yusuf Kâmil Paşa (1808-1876), Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895), Ziyâ Paşa (1829?-1880) gibi 19. asrın tanınmış siyasi ve edebî şahsiyetleri, çeşitli eserlerinde İmamzâde Vehbî Molla'dan bahsetmektedir. Ancak bu anma ve temasların, denebilir ki, çoğu menfi mânâdadır. İőaret edilen kayıtlar, elimizde bir eseri bulunan Mustafa Vehbî'nin fiziki yapısı, kılık-kıyafeti, karakteri ve bilgi seviyesi bakımından kendisiyle aynı devirde yaşamış meşhûr şahsiyetlerin tenkit ve tezyiflerine uğrayan renkli bir kişi olduğunu göstermektedir. Mehmed Süreyyâ Bey'in (ö. 1909) *Sicill-i Osmânî* isimli eserinde yazarın kısa hâl tercümesi, “Vehbî Mustafa Efendi-İmamzâde” adı altında yer almaktadır. Bir kısmını zikrettiğimiz kaynaklardan edindiğimiz bilgilere dayanarak Mustafa Vehbî'nin hayatını şöyle hikâye edebiliriz:

Ahmed Lütfi, tarihinde, Vehbî Efendi'nin 1290 (1873) yılında Anadolu kazakerliğine getirildiğini yazarken, onu “Fındıklı İmamı-zâde” şeklinde tarif eder (Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi, 1991: 69). Buradan babasının Fındıklı (Camii?) imamı olduğu anlaşılan Mustafa Vehbî'nin nerede ve ne zaman doğduğu bilinmemektedir. İlim tahsilinden sonra müderris ve nâib olan İmamzâde, 1264 (1848) yılında Ayıntab mollalığına tayin edildi. Daha sonra kendisiyle Abullah Ağazâde İzzet Bey'e mahrec İzmir payesi verildi. 1272 Recebinde (1856 Martında) Edirne mollası oldu, 1273 Rebülevvelinde (1856 Kasımında) Mekke payesini aldı. Uzun yıllar Meclis-i Maârif-i Umûmiyye'de bulundu; Kemâl Efendi'nin Mekâtib-i Umûmiyye nazırlığı sırasında muavini oldu. Vehbî Molla'yi uzun zamandır tanıdığı anlaşılan Ahmed Cevdet Paşa, onun ulema kıyafetine bürünmüş cahillerden olduğunu, âlimler arasında kötülendiğini anlatır (Cevdet Paşa, 40 - Tetimme, 1991: 37-41) ve ilim sahibi bir kişi olmamasına rağmen, mesleğinde hızlı yükselmesini, Âli Paşa'ya içki meclislerinde arkadaşlık etmesine bağlar:

“... Bu cihetle me’ûrînin nasb u ta’yîninde hüsn-i intihâba muvaffak olunamıyordu. Ez-cümle, o zaman İstanbul pâyelülerinden Burunî Vehbi Molla nâmında bir kallâş var idi. İlmi, ‘Mızraklı İlmühal’ın üst tarafına geçmezdi. Lâkin Âli Paşa’nın akşamcılarında, ya’ni kadeh yârânından olduğu cihetle İstanbul pâyesi’ne kadar çıkmış ve Ma’ârif-i Umûmiyye Nezâret-i celilesi muâvini olmuş idi. Hâlbuki fuhşiyât ile ma’rûf olduğundan, ‘mekteb çocuklarının emr-i terbiyesini böyle bir şahsa ihâle nasıl câ’iz olur’ deyu halk söylenmekte oldukları cihetle bâ-irâde-i seniyye azl olunmuş idi.” (Ahmed Cevdet Paşa, 1980: 50).⁴

Vehbi Molla, 1278 (1861)’de İstanbul payesi ve 1285 (1868) senesinde Anadolu payesi elde edip 14 Şevval 1290 (5 Aralık 1873) tarihinde Anadolu kadiaskerliğine yükseltildi. İki sene sonra, Rumeli pâyesini aldı (Vak’a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi, 1993: XV, 70). Rind meşrepli bir molla olan İmamzâde, Mehmed Süreyyâ Bey’in anlattığına göre, ömrünün son demlerinde hâlini düzelterek hacca gitti. Hicaz dönüşünden sonra 22 Receb 1294 (2 Ağustos 1877) (Mahmud Cevad İbn eş-Şeyh Nâfi, 1338: 37) veya Sicill-i Osmânî yazarına göre, 27 Receb 1294 (7 Ağustos 1877) tarihinde öldü (Mehmed Süreyya, [1315/1897]: 619) ve Çamlıca’daki Bektaşî Tekkesi’nde gömüldü (Mahmud Cevad İbn eş-Şeyh Nâfi, 1338: 37; Ergin, 1939: 369).⁵ İmamzâde Vehbî’nin küçük oğlu Ali Haydar Bey, mevleviyyet payesine ulaşan sarıklı âlimlerden olmuş ve büyüğü Behcet Bey ise meslek değiştirek taşra kaymakamlıklarında bulunmuştu.

Mustafa Vehbi Efendi, Mehmed Süreyyâ Bey’in yazdığına göre, ilimde sade, hoşsohbet, “natûk” (düzgün konuşan), “mükrim”⁶ (misafirseven) ve rind bir adamdı. İlk zamanlarda vekillerin, devlet büyüklerinin meclislerinde bulunur (Mehmed Süreyyâ, [1315/1897]: 619) ve nice latifeye vesile olurdu. Çünkü kendisinin burunu, birkaç burundan teşekkül etmiş sanılacak kadar büyükmüş... Bundan dolayı ona “Ebü’l-enf, Burunî” gibi lakaplar takılmıştır.⁷ Paris’ten döndükten bir müddet sonra Meclis-i Maârif azalığına getirilen Şinâsî, 1277 (1860) yılında *Tercümân-ı Ahvâl* gazetesinde tefrika ettirdiği *Şâir Evlenmesi* adlı komedisinde, Gordlevski’nin bildirdiğine göre, İmam “Ebü’l-laklakatü’l-enfi” tipi ile o sıralarda Meclis-i Maârif-i Umûmiyye azasından olan İmamzâde Vehbî Molla’yı kast etmiştir (Tanpınar, 1956: 179).⁸

Fuad Paşa’ya yazdığı bir mektupta İmamzâde Vehbî Efendi’yi “... Mızraklı ilmihalinin âlimi gayrı amili, cehelei cemaati ulemadan İmamzâde müteseyyid Vehbi...” (İnal, 1982, I: 254) tarzında tarif eden Yusuf Kâmil Paşa (1808-1876), onun hacdan dönüşü dolayısıyla hicviye gibi bir manzume yazmıştı (İnal, 1988: II, 791). Ziyâ Paşa da Hüsnü Paşa tarafından meydana getirilmiş gibi yayımladığı *Zafer-nâme Şerhi*’nde yer yer Vehbî Molla’yı, Âli Paşa’nın yakınları arasında bulunan, onun meclisinde yiyip içen, üstüne vazife olmayan işlere burnunu sokan, cahil bir adam şeklinde çekiştirir (Ziyâ Paşa, ts. : 119, 125).

Vehbî Molla'nın Bektâşiliği

Elimizde, Mustafa Vehbî'nin Bektâşi olduğunu isbat eden açık bir bilgi ve vesika bulunmamakta; ancak Yusuf Kâmil Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Mehmed Süreyyâ gibi bazı çağdaşlarının kendisi hakkındaki beyânları, onun Bektâşi meşrepli bir kişi olduğunu düşündürmektedir. Yusuf Kâmil Paşa'nın bir mektubunda İmamzâde Vehbî'yi tarif ve tasvir ederken kullandığı “müteseyyid” (seyyidlik taslayan) sıfatı, mollanın Hz. Peygamber soyundan olduğu şeklindeki beyanına inanmadığını göstermektedir. Yine aynı paşanın, İmamzâde Vehbî Efendi'nin hacdan dönüşü üzerine, şaka niyetiyle yazdığı mizahî manzume de onun içki içmek vb. İslamî emir ve yasaklara aykırı bazı davranışları konusunda fikir vermekte; Cevdet Paşa ve Mehmed Süreyyâ Bey gibi yazarların sözleri de bunu teyid etmektedir.

Bize Vehbî Molla'nın Bektâşi olduğunu düşündüren asıl kayıt, yukarıda ifâde ettiğimiz gibi Çamlıca'da Bektâşi Tekyesi'nde gömülmesidir: Balıkhâne nâzırı Ali Rıza Bey (1842-1928) ve “Şeyh Nâfi” adlı meşhur Bektâşi şeyhinin oğlu Mahmud Cevat Bey (1865-1921), İmamzâde Vehbî Mustafa Efendi'nin Çamlıca'da Bektâşi Tekyesi'nde gömülmüş olduğunu bildirirler.⁹

Mustafa Vehbî'nin biraz sonra inceleyeceğimiz *Sad Kelime* şerhinde de Ehl-i Beyt'e duyduğu saygı ve sevgiyi her vesileyle ifade ettiği gibi, Hz. Ali ve onun soyundan gelenlere muhalifleri de -üstü kapalı bir şekilde- kırgınlık ve kızgınlıkla andığı görülür. Meselâ, “Sağlıktan daha güzel elbise olmaz” manasındaki “Lâ libâse ecmelü mine's-selâme(t)” sözünü izâh ederken, zikredilen vecizenin manasıyla doğrudan alâkalı görünmemekle beraber, Hz. Ali'ye biat etmeyen bir vali hakkında söylendiği rivâyet edilen hadîsi nakledişi, bu bakımdan manidardır:

“Hattâ Seyyid-i Kâ'inât Efendimiz hazretleri ba'z-ı kesâna iğbirâr-ı kalb-i sa'âdetlerinden nâşi 'Lâ eşba'allâhe batnüke!' kavî-i şerîfi ile inkisâr buyurmuşdur. Me'âl-i âlileri 'Allâh senin karnını doyurmasın! Ye de doyma, sıhhat-i beden ve râhat-ı ten görme, bulma!' demekten kinâyedir.”¹⁰ (Mustafa Vehbî, 1288/1871: 22-23).¹¹

Şerh sahibinin “Cahilin nimeti, çöplükteki yeşillik gibidir” mânâsındaki Arapça vecizeyi açıklarken, “câhil”i “mutlakâ kâfir mânâsına yâhûd izhâr-ı îmân edip lâkin derûnunda muhabbet-i hânedân-ı Muhammediyye ve meveddet-i şeriat-ı Ahmediyye olmayan kimesnedir” şeklinde tarif etmesi, “... Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum” manasındaki ayetin (*Kur'an*, Şûrâ, 42/23) Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'e muhabbeti de ifade ettiğini *Rûhu'l-Beyân* tefsirinden naklen belirtmesi (Mustafa Vehbî, 1288/1871: 28-30), bu cümledendir.

Yine Mustafa Vehbî'nin çok şaka yapmanın zararları hakkındaki bir vecizeyi izah ederken, “Biz kadınları yeniden yarattık ve onları bakire yaptık” (*Kur'an*, Vâkıa, 56/35-36) mealindeki âyetleri, “Allâh'ı tevhîd ve Muhammed' i tasdik ve

Kur'an-ı celîli ve sâ'ir kütüb-i semâviyyeyi Hak kelâmıdır diye inanıp ve îmân eden ve hânedân-ı Muhammediyyeye- ki Ehl-i Beyt'e -muhabbet eden kadınları, öldükten sonra kudretimle diriltiğimde bâkire, yâni kız oğlan olarak halk edip cennetime idhâl ederim" (Mustafa Vehbî, 1288/1871: 38) şeklinde tefsir ederek çevirmesi de onun Ehl-i Beyt'e bağlılığını belirten örnekler arasındadır.

Mustafa Vehbî'nin Sad Kelime Şerhi

Mustafa Vehbî, daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, Hicrî 1288 (Milâdî 1871) yılında Hz. Ali'nin yüz vecizesini "*Şerh-i Nutk-ı Hayderî: Mahsûl-i Âlî fî Şerh-i Kelimât-ı Ali*" (Hz. Ali'nin Konuşmasının Şerhi, Hz. Ali Sözlerinin İzâhı Konusunda Yüksek Mahsûl) adıyla ve her sözden sonra o cümlede geçen kelimeleri gramere tatbik edip açıklamak suretiyle Türkçe'ye çevirmiştir. Şimdi onun tercüme ve şerh tarzını göstermek için, önce eserinden birkaç örnek sunalım, sonra çeviri ve açıklama usulünü inceleyelim.

Şerh sahibi, Arapça vecizeleri niçin ve nasıl açıkladığını anlatan bir önsöze gerek görmeden, doğrudan doğruya tercüme ve izâh etme yolunu tutmuştur. Bununla birlikte Vehbî Efendi, "Fakirliğin en büyüğü ahmaklıktır." manasındaki 82. vecizeyi şerh ederken, telif ettiği eserin plânı ve gayesi hakkında fikir vermekte; o arada ayak takımından olduğu anlaşılan Şevket Kasper (?) adlı bir şahsın, böyle bir ilmî-edebî çalışma tasavvuru karşısındaki şiddetli reaksiyonunu da bönlük, akılsızlık ve ceahletine bağlayarak öfkeyle anlatmaktadır: 82 Efkârü'l-fakrû el-humk

"Müfredât: *Efkar*, lafzen merfû' mübtedâ yohsulluk mânâsına olan fakr masdarından müştak ism-i tafdildir. *el-Fakr*, lafzen mecrûr muzâfûn ileyhidir. *el-Humk*, lafzen merfû' haberidir mübtedânın. Lügatde hâ'nın ve mîm'in zammeleriyle mîm'in sükûnuyla da gelir; bönlük ve akılsızlık demektir.

Mutâbakat-ı mahsûl-i kelâm-ı Hayderî: Yohsulluğun en ileri derecesi, bönlük ve akılsızlıktır.

İltizâm-ı mahsûl-i kelâm-ı Hayderî: Bönlük ve akılsızlığın def'ine sa'y ediniz; kendi aklınıza mağrûr olup da bönlükde kalmayınız! İlâcı, tahsîl-i ulûm-ı nâfi'adır. Bönlük ve akılsızlık, küfr-i cehliye isâl eder. Hattâ asrımızda mü'min geçinir, hâ'in-i Peygamber ve mühîn-i Hayder, edânî-perver Şevket Kasper (?) nâm Yezid ü belid... *Sad-Kelimât-ı Hayderiyye*'nin bu üslûb üzere, i'râbı ve şerhi ve bâzı fevâ'idî hâvî olması tezekkür olunur idi... Münâfık-ı mesfûrun 'Öyle kitabın içine ve dışına şöyle böyle edeyim!' dedikde, bâzı kesân, 'İçinde *Sad-Kelimât-ı Hayderiyye* ve âyât-ı celîle ve ehâdis-i şerife vardır!..' dediler ise de yine mel'ûn lağım ağzını açıp 'Anlara dahi öyle edeyim!..' diyerek sebb eylemiştir. Kâtelehu'llâh ve la'nehu'llâh! Bönlüğü ve akılsızlığı ve cehli sebebiyle 'İnne'l-munâfıkine fî'd-derki'l-esfeli mine'n-nâri' sırrına mazhar-ı tâmm düşüp küfr-i ebedî ve lânet-i sermedî ile düzaha gitmiştir."¹² (Mustafa Vehbî, 1288/ 1871: 54-55).

Mustafa Vehbî'nin tercüme ve şerh tarzını göstermek için eserinden birkaç nümune daha nakledeyim: *Sad-Kelime-i Ali*'nin daha önceki tecüme ve şerhlerinde “Lâ ma'kile ahsenü mine'l-vera” biçiminde yazıldığını ve “Takvadan daha güzel bir sığınak olmaz” manasında çevrildiğini gördüğümüz vecize, *Mahsül-i 'Âli*'de “Lâ ma'kile ahsanü mine'l-vera” şeklinde kaydedilmiş ve şöyle çevrilip izah edilmiştir:

“Müfredât: *Lâ* cinsden hükmü nefy için, *ma'kile* feth üzerine mebnî mahal- len mansûb ismidir lâ harfinin. Lügatde sığınacak mahall, kal'a ve kulle gibi. *Ahsa-nü* ism-i tafdil lafzan merfû' tahtında zamîr-i fâ'iliyle mürekkebe haberidir lâ lafzının. *Mine'l-vera'* lafzan mecrûr min ile mahallen mansûb mef'ûlün bih gayr-i sarîhidir ahsanü lafzının, lügatde zühd ve takvâ mürâdifidir ki kâffe-i menâhiden ictinâb ve cemî'-i füyûzât-ı evâmirden iktisâb etmek demektir.

Mutâbakat-ı mahsül-i kelâm-ı Hayderî: Takvâ ve vera'dan ziyâde metn ü metin ve hısın u hasîn bir hâl ve sıfat yoktur.

İltizâm-i mahsül-i kelâm-ı Hayderî: ‘Rızâ’-i Hakk’ı tahsilin sebepleri olan vera’ ve takvâ ile muttasıf olun’ demektir. Zirâ âyet-i celîlede ‘İnne ekrameküm inda’llâhî etkâküm’ buyurulmuşdur. Yâni ‘Cenâb-ı Allâh’ın celle celâlühü indinde en ziyâde mükerrerem ve muazzeziniz, menhiyyâtdan ziyâde ictinâb eden ve evâmir-i Rabbâniyeye ziyâde imtisâl edendir.’ Va’llâhü a’lemü bi’s-savâb.”¹³

Naklettığımız tercüme ve şerhinden de anlaşılacağı gibi, Mustafa Vehbî, Hz. Ali'nin vecizelerini teşkil eden kelimeleri, önce “Müfredât” başlığı altında Arap dil bilgisine göre, cümle içindeki mânâları ve vazifeleri yönünden tek tek tahlil ediyor; ikinci olarak bu sözleri “Mutâbakat-ı mahsül-i kelâm-ı Hayderî” diye açıklamalı bir şekilde Türkçe’ye çeviriyor; nihayet “İltizâm-ı mahsül-i kelâm-ı Hayderî” ara başlığının ardından özdeyişlerin ihtiva ettiği fikir veya tavsiyeleri kaydediyor. Çeviri işinde vecizelerin asıllarına kelimesi kelimesine bağlı kalmayıp şerhli bir yol tutan yazar, bu sırada açıklayıcı bazı sözler söylediği gibi, onların gerektirdiği mânâları ifade ederken de hatırlattığı âyet¹⁴ ve hadisleri¹⁵ belirtiyor. Böylece çevirip açıkladığı vecizelerin *Kur’ân* ve hadis gibi İslam kaynaklarına uygun olduğunu ifade etmiş oluyor. Bu tercüme ve şerhler, Mustafa Vehbî'nin Arapça, bediî, beyân vs. alet bilgilerinden başka hadis, fıkıh, tefsir, kelâm gibi dinî ilimlere de hayli vâkıf olduğunu gösteriyor; aynı devirde yaşadığı bazı kişilerin iddia ettiği üzere “cehele-i cemâat-i ulemâdan”, yani âlimler topluluğunun cahillerinden olmadığını düşündürüyor...

Yazar, bir kısım şerhlerinin sonunda¹⁶ “Allah daha iyi bilir”, “Doğrusunu Allah daha iyi bilir”, “İlim, Allah katındadır” manasındaki Arapça sözleri söyleyerek özdeyişleri kendi anlayış ve bilgisi nisbetinde izah ettiğini, yanılmasının mümkün olduğunu imâ eder. Mütercim, Hz. Ali sözlerinin tercüme veya şerhi esnasında kendisine hatırlattığı âyet ve hadisleri kaydederken, zaman zaman okuyucunun hatırına gelebilecek sorulara, yöneltebileceği itirazlara da cevap vermekte¹⁷, böylece çevirdiği vecizelerin akla ve İslamî prensiplere uygun olduğunu isbata gayret etmektedir.

Bu bakımdan Mustafa Vehbî de Hz. Ali'nin *Matlûbu Külli Tâlib* adı altında tercüme ve şerh edilmiş *Sad Kelime*'sini kendisinden önce çevirip açıklayan müderris Mustafa bin Mehmed ve Kazasker Abdülazîz Efendi gibi âlimlerin hükümlerini tasdik etmektedir. Onun mensur eseri, ifâde tarzı yönünden de *Matlûbu Külli Tâlib*'in mütercimi bilinen, bilinmeyen ondan fazla çevirisi içinde Kastamonulu Mustafa bin Mehmed ile Hocazâde Abdülazîz'in tercüme ve şerhlerini andırmaktadır. Ancak Mustafa Vehbî, eserinde kelimelerin Arapça grameri yönünden tahliline çok yer vermesi dolayısıyla adı geçen yazarların tarzından bir miktar ayrılmakta, vecizelerin gerektirdiği fikir ve tavsiyeleri "İltizâm-ı mahsûl-i kelâm-ı Hayderi" başlığı altında ifade etmesi yönündense Vardarlı müderris Abdülhâdi bin el-Hâcc Bekr'i hatırlatmaktadır. Meselâ, "Cimrinin malını felâket veya vârisle müjdele!" mânâsındaki vecizenin dolaylı olarak ifâde ettiği manayı, Abdülhâdi Efendi şöyle belirtmiş: "İmdi kişi imsâk ü hasâseti terk idüp dâ'imâ fukarâyâ in'âm ü ihsân idüp sehâ vü kerem üzre olmak gerekdir."¹⁸ (Abdülhâdi bin Bekr, 64b).

Aynı özdeyişin ima yoluyla anlattığı fikri, Mustafa Vehbî şu şekilde izah etmiştir: "Buhl sıfatlarıyla ittisâfdan taharrüz edip sehâvet sıfatıyla imkânı mertebe tahalluk etmeğe sa'y ediniz. Hattâ bu meâlî dâll bi'l-iktizâ tarikiyle hadîs 'el-Bahlû lâ yüdhilü'l-Cenneti ve lev kâne zâhiden' hadîs-i şerîfi mü'eyyiddir."¹⁹ (Mustafa Vehbî, 1288/1871: 11).

Abdülazîz Efendi'nin *Matlûbu Külli Tâlib*'te yer alan Farsça "şi'r"leri aynı nazım şekli ve aruz kalıbıyla Türkçe'ye çevirmesine karşılık, Mustafa Vehbî, selefi Mustafa bin Mehmed gibi, nesren tercüme ve şerh ettiği sözleri bir de nazmen ifade etme yoluna gitmemiştir. Aslında Mustafa Vehbî'nin *Matlûbu Külli Tâlib*'i tercüme ettiğine dair bir beyanına rastlanmadığı gibi, bu eseri çevirdiğini ortaya koyan belirgin işaretler de bulunmuyor sadece kitabına aldığı yüz sözün Reşîd-i Vatvat'ın adı geçen eserindeki vecizeler olduğu görülüyor.

Mustafa Vehbî'nin Hz. Ali'nin *Matlûbu Külli Tâlib*'te yer alan yüz sözünün şerhine dair eseriyle Abdülhâdi bin el-Hâcc Bekr, Mustafa bin Mehmed ve Hocazâde Abdülazîz'in aynı konudaki çalışmalarının mukayese edilebilmesini sağlamak için, bir örnek verelim: "Rahat, (insanların elindeki şeylerden) ümitsizlikle birliktedir" manasındaki "er-Rahatü ma'a'l-ye's" sözünü Abdülhâdi bin el-Hâcc Bekr, Mustafa bin Mehmed, Hocazâde Abdülazîz ve Mustafa Vehbî şu şekilde çevirip izah eder:

"Huzûr, ümîd kesmek iledür. Ya'ni bir kimesne ümîdini emvâl-i nâsdan kat idüp me'yûs olsa ve dünyâ zînet ü tecemmülinden berî olup rızâ-yı Hakk üzre olsa, o makûle kimesne peyveste-karîn-i râhat ve dâ'imâ âsâyiş, huzûr üzre olup tamâm-ı cem'iyet-i hâtr tahsîl ider. İmdi kişi bu âlemün zîb ü zînetinden göz yumup ve kârından el çeküp Allâh'un dâ'imâ rızâ-yı şerîfi üzre olmak gerek imiş."²⁰ (Abdülhâdi bin el-Bekr, vr. 70b).

“Dünyâda râhat, emvâl-i halkdan ye’s iledür. Bu ma’nâyı müeyyiddür *Şihâbü’l-ahbâr*’da ‘el-Ginâ el-ye’sü mimmâ fi eydî’n-nâsü’ hadîsi ve ba’z-ı fuzalânun ‘Men ta’allaka bi ezyâlî’l-ye’si ve kata’a recâ’ehü min emvâlî’n-nâsi, ‘âşe fi da’ta lâ yeşûbühâ nasabü ve fi râhatün lâ yenûbühâ ta’abü’ kavli. Kütüb-i kelâmiyyede ‘el-Emn ve’l-ye’sü küfrün’ didikleri, ‘akâ’ide müte’allick ahkâmıdadur. Bu mahalde ye’sden murâd, emvâl-i nâsdan kat’-ı tama’dur. Ye’s, mahall i’tibâriyle merdûd ve makbûl olur.”²¹ (Mustafa bin Mehmed, vr.135a).

“Dünyâda huzûr u istirâhat, nâ-ümîd olmagladur. Her kimse ki ezyâl-i ye’s ta’allukka emvâl-i nâsa tama’dan kat’-ı rişte-i ümmîd ü recâ ve dünyâda tecemmül ve zînet ârzûsını kalbinden rehâ itse, dâ’imâ istirâhat ü huzûr ve ‘ömri âsâyiş ve refâh-ı hâl ile mürûr ider. Terceme:

Baglasan rişte-i ümîde dilün
Hâtırun dâ’imâ mükedder olur
Halkdan çün ümîdi kat’ idesin
Cümle râhat sana müyesser olur.”²² (Azîz, vr. 15b).

“Müfredât: *er-Râhatü* lafzen merfû’ *ma’a* zarf-ı müstakar fâiliyle cümlesi i’râbdan mahalli merfû haberidir mübtedânın. *el-ye’s* lafzan mecrûr muzâfun ileyhidir *ma’a* lafzının, lûgatde kat’-ı ümîd etmek.

Mutâbakat-ı mahsûl-i kelâm-ı Hayderî: Huzûr-ı kalb ve râhat, gayriden kat’-ı ümîd ve terk-i taleb iledir. el-Kanâatü kenzün lâ yüfnâ hadîs-i şerîfi dahi bu me’âli müeyyiddir ki, kanâat dükenmez ve bitmez bir hazinedir. Hudâ-yı Mûteâl’den recâ ve duâ etmelidir.

İltizâm-ı mahsûl-i kelâm-ı Hayderî: İn şî’tüm in tekûnû fi’r-râhati, fetrûkû talebi hâcetiküm min gayri’llâhi Teâlâ. Ya’nî ‘eger siz râhatda olmağınızı ister iseniz, Cenâb-ı Hakk’ın gayriden hâcetinizin bitmesini taleb eylemeyiniz’ demekdir.”²³ (Mustafa Vehbî, 1288/ 1871: 33-34).

Sonuç

Görüldüğü gibi, Mustafa Vehbî’nin şerh usûlü, sözleri teşkil eden kelimeleri gramer yönünden tek tek incelemesi ve vecizeleri nazmen tercüme etmemesi dışında, Vardarlı müderris Abdülhâdî, Kastamonulu Mustafa bin Mehmed ve Hocazâde Abdülazîz Efendî’nin açıklama tarzına benzemektedir. Ancak Mustafa Vehbî’nin izahları sırasında *Matlûbu Külli Tâlib*’ten pek istifade etmediği, fakat adı geçen önceki mütercim ve şerh edicilerin bu eserden faydalandıkları anlaşılmaktadır. Özdeşlerdeki kelimelerin gramer yönünden tahlili, her ne kadar bazı inceliklerin anlaşılmasını hedefliyorsa da Arapça bilmeyen okuyucular için fazlaca bir mana ifâde etmeyecek; ancak bu dili öğrenmiş sınırlı sayıda kişiye hitap edebilecektir.

Mustafa Vehbî, Hz. Ali'ye nisbet edilen yüz sözü açıklarken, bu cümlelerin kendisine hatırlattığı ayet ve hadisleri sık sık anmış, böylece vecizelerin *Kur'ân* ve hadis gibi İslam kaynaklarına uygunluğunu belirtmeyi hedeflemiştir. *Sad Kelime* şerhinde dikkat çekici olan diğer bir tercih, onun bazı çağdaşlarının şahitliklerine göre rindçe bir yaşayışa sahip, kalender meşrepli bir kişi olmakla birlikte, Hz. Ali'ye nisbet edilen hikmetli sözleri İslam esaslarına bağlı kalarak açıklaması; başka bir ifadeyle beşerî ihmal ve hatalarından dolayı dini hükümleri, emir ve yasakları hafife alma, tevil veya inkâr yollarına gitmemesidir.

Müellif, Ehl-i Beyt'e duyduğu sevgi ve saygıyı eserinde değişik vesilelerle belirtmeyi gerekli görmüş; bu arada hulûl, mücessime, inkâr gibi fikirlere sahip olanları da tenkit ve redd etmiştir. Şekil yönünden dikkat çekici olan bir hâl de yazarın eserinde nokta, virgül gibi -şerhini telif ettiği tarihe yakın zamanlarda batı edebiyatından alınan- noktalama işaretlerini kullanmamış; onların yerine parantez, yıldız yahut çiçek şekline benzer bazı işaretleri tercih etmiş olmasıdır.

Böylece Mustafa Vehbî, devraldığı manevî kültür mirasını, önceki asırların Türkçe anlatış tarzından az-çok farklılık gösteren kendi çağının ilim dili ve üslûbuyla bir kere daha ifade etmiş olmakta, açıklamaları sırasında İslami ilimleri ne derecede bildiğini de ortaya koymuş bulunmaktadır. İmamzâde'nin *Sad Kelime* şerhi, denebilir ki, aynı metin hakkında seleflerinin yazdığı eserlere göre en çok emek verilmiş ve en hacimli olanıdır.

Sonnotlar

- ¹ *Tuhfetü'l-ihvân* dışında, anılan *Sad Kelime* tercüme ve şerhleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Ceyhan, 2006.
- ² Günümüz Türkçesiyle: Maarif Büyük Meclisi İlmiye Dairesi azasından Mustafa Vehbî Efendi'nin hizmet edene yakışır şekildeki kaleminin eseridir.
- ³ Günümüz Türkçesiyle: Hz. Ali'nin sözleri ve hikmetli vecizelerinin şerhi olup faziletli kişilerden Mustafa Vehbî Efendi tarafından yazılmıştır. Basılmıştır.
- ⁴ Günümüz Türkçesiyle: Bu bakımdan memurların vazifeye getirilmesinde ve tayininde güzel seçim başırlamıyordu. Bu cümleden olarak o zaman İstanbul payelilerinden "Buruni Vehbî Molla" adında bir kalles vardı. İlmi, *Mızraklı İlmihâl*'in üst tarafına geçmezdi. Fakat Âli Paşa'nın akşamcılarında, yani kadeh dostlarından olduğu için, İstanbul payesine kadar çıkmış ve Maârif-i Umûmiyye yüksek nazırlığı yardımcısı olmuştu. Hâlbuki edep ve terbiyeye aykırı fiillerle tanınmış olduğundan, 'Mektep çocuklarının terbiye işini böyle bir şahsa bırakmak, nasıl caiz olur?' diye insanlar söylenmekte oldukları için, padişahın iradesiyle memuriyetinden alınmıştı.

- ⁵ Mustafa Vehbî'nin hayat hikâyesi yazılırken Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan vesikalardan da faydalanılmış; tarihlerin *Sicill-i Osmânî*'den farklılık göstermesi hâlinde anılan resmî kayıtlar tercih edilmiştir.
- ⁶ Bu kelime “muhterem, sayılan” manalarında “mükerrerem” şeklinde de okunabilir.
- ⁷ 19. asır şairlerinden Kâzım Paşa'nın, bu fizikî hususiyetiyle meşhur Vehbî Molla'yı hedef alarak yazdığı tahmin edilen bir kıt'a için bk. Özgül, 1993: 310.
- ⁸ Gordlevski'den bu rivayeti nakleden Tanpınar, “Bu hususta piyesin kendinde hiç bir delâlet yoktur” der (Tanpınar, 1956: 179). “Bu hususta piyesin kendinde hiç bir delâlet” olmadığı iddiası, bize pek isabetli görünmemektedir. Piyesteki şahıslara hâl ve gidişlerine uygun bir isim koyduğu anlaşılan Şinâsî, mahalle imamına da “Ebû'l-laklakatü'l-enfi” (Burunla ilgili, boş, manasız sözlerin babası) adını vermekle “natûk” (düzgün söz söyleyen), “kallâş” ve gayet iri burunlu olduğu bildirilen İmamzâde Mustafa Vehbî Mollayı kast etmiş olabilir.
- ⁹ Bu tekke hk. bilgi için bk. Reşad Ekrem Koçu, 1965: VII, 3717-18.
- ¹⁰ Günümüz Türkçesiyle: Hatta Kâinatın Seyyidi Efendimiz hazretleri, bazı kişilere mübarek kalplerinin kırılmasından dolayı “Allah, senin karnını doyurmasın!” değerli sözüyle beddua etmişlerdir. Yüksek manaları, “Allah senin karnını doyurmasın! Ye de doyma; beden sağlığı ve vücut rahatı görme!” demekten kinayedir.
- ¹¹ Başka örnekler için bk. Mustafa Vehbî, 1288/1871: 6, 28.
- ¹² Günümüz Türkçesiyle: (...) Hz. Ali sözünden çıkan mana: “Yoksulluğun en ileri derecesi, anlayışsızlık ve akılsızlıktır. Hz. Ali sözünün gerektirdiği mana şudur: “Sersemlik ve akılsızlığı gidermeye çalışın; kendi aklınızla gururlanıp da anlayışsızlıkta kalmayın!” Akılsızlığın ilâcı, faydalı bilgileri edinmektir. İdraksızlık ve akılsızlık, insanı bilgisizlikten ileri gelen inkâra götürür. Meselâ, asrımızda inançlı geçinir, fakat Peygamber'e ihanet ve Hz. Ali'ye hakaret eden, alçaklara sevgi besleyen “Şevket Kasper” (?) adındaki pis yezit... Hz. Ali'nin Yüz Sözü'nün bu tarzda, gramer kaidelerine göre tahlili, şerh edilmesi ve bazı faydalı şeyleri içine alması konusunda birkaç kişiyle konuşuluyordu... Adı geçen münafık, “Ben öyle kitabın içine, dışına şöyle böyle edeyim!..” dediğinde, bazı kişiler, “İçinde Hz. Ali'nin yüz sözü, ayet-i kerimeler ve hadis-i şerifler var!..” dedilerse de yine o lânetli, lağım ağzını açıp “Onlara da öyle edeyim!..” diyerek sövmüştür. Allah onu katletsin ve lânetlesin! Bönlüğü, akılsızlığı ve cehaleti sebebiyle “Muhakkak ki münafıklar cehennemnin en aşağı tabakasındadırlar” (*Kur'ân*, Nisâ', 4/145) sırrına tam mazhar düşüp ebedi küfür ve daimi lânetle cehenneme gitmiştir...
- ¹³ Günümüz Türkçesiyle: Toptan bilinen şeylerin ayrıntıları: *Lâ*, cinsten hükmü reddetmek için, *ma'kile* feth üzerine mahallen mansûb ismidir lâ harfinin. Sözlükte sığınacak yer, kale ve kule gibi. *Ahsanü*, ism-i tafidil, lafzan merfû' altında fail zamiriyle birleşik haberidir lâ lafzının. *Mine'l-vera'* lafzan mecrûr min ile mahallen mansûb mef'ûlün bih gayr-i sarihidir ahsanü lafzının, lügatda zühd ve takva ile aynı manadadır ki (Allah tarafından) yasaklanan her şeyden sakınmak ve (İlâhî) emirlerin feyizlerinin hepsinden elde etmek demektir.

Hız. Ali'nin sözünden çıkan mananın uygunluğu: Takva ve vera'dan fazla sağlam ve kuvvetli kale (gibi) bir hâl ve sıfat yotkur.

Hız. Ali sözünden çıkan mananın gerektirdiği: 'Allah'ın rızasını elde etmenin sebepleri olan vera' ve takva ile vasıflanmış olun!' demektir. Çünkü yüce ayette 'İnne ekramekum inda'llâhi etkâküm' buyurulmuştur. Yani 'Cenab-ı Allah'ın celle celâlihü katında en çok değerli ve şeref sahibi olanınız, dince yasaklanan şeylerden çok sakınan ve İllâhi emirlere ziyade uyandır.' (Kur'an, Hucurât, 49/13). Doğrusunu Allah daha iyi bilir.

- ¹⁴ Mustafa Vehbi, 1288/ 1871: 2, 5, 6, 8, 9, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 47, 49, 55, 56, 57, 58, 59, 61.
- ¹⁵ Mustafa Vehbi, 1288/ 1871: 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 48, 50, 51, 52, 54, 59, 63, 66.
- ¹⁶ Mustafa Vehbi, 1288/ 1871: 8, 10, 13, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 30, 31, 33, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 51, 62.
- ¹⁷ Mustafa Vehbi, 1288/ 1871: 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 16, 17, 18, 25, 32, 33, 43, 52, 53, 63.
- ¹⁸ Günümüz Türkçesiyle: Şimdi kişinin cimrilik ve pintiliği bırakıp daima fakirlere iyilik edip cömertlik üzere olması gerekir.
- ¹⁹ Günümüz Türkçesiyle: Cimrilik sıfatlarıyla vasıflanmaktan sakınıp cömertlik sıfatıyla mümkün olduğu kadar ahlâklanmaya çalışınız. Hatta bu manayı, gerektirmeye delâlet etmek yoluyla "Zahid de olsa cimri cennete giremez" hadis-i şerifi teyid edicidir.
- ²⁰ Günümüz Türkçesiyle: Huzur, ümit kesmekleedir. Yani bir kimse umudunu insanların mallarından kesip ümitsiz olsa, dünya zinet ve süslenmesinden kurtulmuş olup Allah'ın rızası üzere bulunsa, o çeşit kişi rahata ulaşmış ve daima asayiş, huzur içinde olup tam akıl ve fikir topluluğu elde eder. Şu hâlde, insanın bu dünyanın süs ve bezeğinden göz yumup ve kârından el çekip her zaman Allah'ın şerefli rızası üzere olması lâzımmış.
- ²¹ Günümüz Türkçesiyle: "Dünyada rahat, insanların mallarından ümidini kesmektedir." Şihâbü'l-ahbâr'daki "Zenginlik, insanların ellerinde olan şeyden ümidini kesmektir" hadisi ve bazı faziletli insanların "Ümitsizliğin eteklerine yapışan ve insanların mallarından ümidini kesen, dert ve zahmetin karıştıramayacağı bir huzur ve yorgunluğun dokunamayacağı bir rahat içinde yaşar" sözü, bu manayı destekleyip doğrular. Kelâm kitaplarında "(Allah'ın azabından) emin olmak ve (rahmetinden) ümidini kesmek küfürdür" demeleri, inançlara ait hükümlerdedir. Burada "ümitsizlik" kelimesiyle kastedilen, insanların mallarından tamahı kesmektir. Ümitsizlik, yeri itibarıyla reddedilmiş ve makbul olur.
- ²² Günümüz Türkçesiyle: "Dünyada huzur ve rahat, ümitsiz olmaktadır." Bir kimse, ümitsizlik eteklerine asılmakla insanların mallarına tamah etmekten ümit ipini koparsa ve dünyada süslenme ve zinet arzusunu kalbinden çıkarsa, onun ömrü daima rahat, huzur ve refah içinde geçer... Kalbini ümit ipine bağlasan, hatırın daima kederli, tasalı olur... İnsanlardan ümidini kestiğinde, bütün rahat sana nasip olur.

²³ Günümüz Türkçesiyle: (...) Hz. Ali'nin sözünden çıkan mana: Gönül huzuru ve rahat, başkasından ümidini kesmekte ve (bir şey) istemeyi bırakmadır. "Kanaat, bitmez, tükenmez bir hazinedir" manasındaki el-Kanâatü kenzün lâ yüfnâ hadis-i şerifi de bu manayı doğrulayıp destekler. Yüce Allah'tan ümit etmeli; Ona dua etmelidir. Hz. Ali sözünün gerektirdiği mana: "Eğer rahat içinde olmak isterseniz, ihtiyaçlarınızı yüce Allah'tan başkasından istemeyi bırakın!.." demektir.

Kaynakça

El yazması Eserler

- Abdülhâdi bin el-Hâcc Bekr, *Tuhfetü'l-ihvân*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, nr. 195/II.
- Aziz, *Terceme-i Sad-Kelime-i Ali (Gül-i Sad-berg)*, Süleymaniye Ktp. Denizli, nr. 416.
- Dânişî Şâban bin Mustafa, *Sad Kelime*, Manuscript Volume No. 750H from the Garrett Collection of Arabic Manuscripts in Princeton University Library.
- Edâyî, *Sad-Kelime-i Ali*, Koyunoğlu Müze ve Ktp. 11068.
- İsmâil bin İbrâhim, *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*, Ankara Milli Ktp. Yz A 4978.
- Mehmed Gubârî, *Terceme-i Sad-Kelime-i Ali*, Ankara Milli Ktp. Yz A 3833.
- Mustafa bin Mehmed, *Sad-Kelimât-ı Çehâr-Yâr-i Güzîn*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. nr. 1914.
- Usûlî, "Min Kelimât-i Aliyyü Velî Kerrema'llâhu Vechehü", Millet Ktp. Ali Emiri, Manzum, nr. 31.

Matbu (Basılmış) Eserler

- Ahmed Cevdet Paşa. (1980). *Ma'rûzât*. haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul.
- [Ahmed] Cevdet Paşa, (1991). *Tezâkir*. haz. Cavid Baysun, Ankara.
- Albayrak, Sadık. (1996). *Son Devir Osmanlı Uleması*. I-V, İstanbul.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, (1951-55). *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ül-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* I. (nşr. Kilisli Muallim Rifat-İbnülemin Mahmud Kemal), II (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal- Avni Aktuç), İstanbul.
- Basîret*. 19 Ramazan 1289/ 20 Kasım 1872, nr. 783, s. 4.
- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rif'at. (1325/1909). *Ahlâk Kitaplarımız*. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1333/ 1915). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul, c. 2.
- Ceyhan, Âdem. (2006). *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri*. Ankara.
- Ergin, Osman. (1939-43). *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri-Dolayısıyla- Türkiye Maarif Tarihi*. I-V, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. (1967-1994). *Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu*. I-IV, Ankara.
- Hazret-i Ali. (1990). *Nehc'ül-belâga*. haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. (1988). *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul.

- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. (1982). *Son Sadrazamlar*. I-IV, İstanbul.
- Koçu, Reşad Ekrem. (1958-74). *İstanbul Ansiklopedisi*. I-XI, İstanbul.
- Mahmud Cevad İbn eş-Şeyh Nâfi. (1338). *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı*. İstanbul.
- Mehmed Süreyya. [1315/1897]. *Sicill-i Osmani yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye* IV. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Mustafa Vehbî. 1288 (1871). *Mahsûl-i 'Âlî fî Şerh-i Kelimât-ı 'Alî*.
- Özgül, Metin Kayahan. (1993). "Koniçeli Mûsâ Kâzım Paşa'nın Hicviyeleri", *Türk Kültürü*, Sayı 361, s. (43-56) 299-312.
- Rescher, O. (1925). *Abriss der Arabischen Litteraturgeschichte*, Stuttgart.
- Reşid-i Vatvat. (1382). *Matlûbu Külli Tâlib min Kelâmi Emîrî'l-mü'minin Ali bin Ebi Tâlib*. haz. Mir Celâleddin-i Huseynî Urumavî Muhaddis, Kum.
- Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*. 1286. Mühendisioğlu Matbaası.
- Sâlnâme Sene 1284/1867; Sâlnâme Sene 1286/1869; Sâlnâme, Sene 1287/1870*.
- Şeşen, Ramazan. (1970). "Câhiz'in Eserleri Hakkında Bâzi Yeni Malzemeler", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 1 Ekim, s. 231-272.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1956). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*. (1984-92). IX-XV, haz. M. Münir Aktepe, Ankara.
- Ziyâ Paşa. *Zafer-nâme Şerhi*, ts.